

IMMANUEL KANT'IN SAF AKLIN ELEŞTİRİSİ ESERİNDE DİYALEKTİK KAVRAYIŞI

[Dialectic Understanding of Immanuel Kant In The Critique of Pure Reason]

Nefise BARAK

Doktora, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Felsefe Bölümü
nefisebaraks@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada, *Saf Aklın Eleştirisi* eserinde Immanuel Kant'ın diyalektiği kavrayış biçimini ele almayı, bu diyalektik kavrayışın hem Kant düşüncesi içerisindeki merkezi konumunu hem de diyalektik düşünce tarihindeki önemini göstermeyi hedeflemekteyiz. Kant'ın diyalektiği kavrayışı anlaşılmadan saf akla yönelik eleştiriye anlamak mümkün olmadığı gibi Kant'ın eleştirel projesini bütünlüklü olarak kavramak da zordur. Çünkü eleştiri tam da bu diyalektik hareketle ilişkili olarak ortaya çıkan transandantal yanılsamaya yöneliktir. Diğer taraftan Kant'ın diyalektiği kavrayış biçimi diyalektik üzerine olan felsefi düşünce tarihinde bir kırılma noktasına işaret eder. Kant'ın diyalektiği kavrayışı kendinden önceki diyalektik kavrayış biçimlerinden belirgin bir biçimde farklıdır. Bu nedenle bilgi ve diyalektik ilişkisinin nasıl dönüştüğünü görebilmek için de Kant'ın diyalektiği nasıl kavradığını incelemek önemlidir.¹

Anahtar Kelimeler: Metafizik, Bilim, Sentetik a Priori Yargı, Yanılsama, Diyalektik, Eleştiri.

¹ Bu çalışma "Immanuel Kant'ta Eleştiri ve Diyalektik" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışmada eleştiri ve önerilerinden dolayı Engin Abat'a teşekkür ederim.

ABSTRACT

The aim of this study is to deal with Immanuel Kant's way of understanding dialectics in order to show both the central position of the dialectical understanding in Kant's thought and its importance in the history of dialectical thought. It is not possible to understand the critique of pure reason without understanding Kant's dialectic understanding, and it is also difficult to grasp Kant's critical project as a whole because the criticism is directed towards the transcendental illusion that arises precisely in connection with this dialectical movement. On the other hand, being noticeably different from the previous dialectical forms, Kant's understanding of dialectic indicates a breaking point in the history of philosophical thought on dialectics. Therefore, in order to see how the relationship between knowledge and dialectics has transformed it is highly important to examine how Kant understands dialectics.

Key Words: Metaphysics, Science, Synthetic a Priori Judgment, Illusion, Dialectics, Critique.

Giriş: Platon ve Aristoteles'te Diyalektik

Diyalektik, tartışma (*argue*) anlamına gelen *dialegesthai* kelimesinden türer (Smith, 1999, s. 58) Dialektikôs; konuşma ve tartışmada usta, *he dialektike*; tartışma akıl yürütme, kanıtlama dialegô; seçmek, ayırmak, ayıklamak, ileri sürmek ve sav vermek anlamlarına gelir (Peters, 2004, s. 65,66). Diyalektiği, felsefi bir yöntem olarak, bu ilk anlamlarıyla kullanan filozof Platon'dur. Platon, diyalektiği soru sorma ve yanıt verme sanatı aracılığıyla bilgiye ulaşma olarak tanımlar (2015, s. 34). Bu tanımla diyalektik, Sokrates'in bilgiye ulaşma pratiğine işaret eder ve bir diyalektikçi olarak Sokrates, tartışmanın sonunda "İdea"ya ulaşır. Platon'a göre diyalektik, her şeyin özünün bilgisine giden bir yoldur ve bu da özün bilgisinin aynı zamanda diyalektiğin bilgisi olduğu anlamına gelir (2010, s. 254). Fakat diyalektikçi olmak için özün bilgisine ulaşmak yeterli değildir, ilkelere dayanarak özün bilgisinin temellendirmesini de yapmak gerekir. Öte yandan diyalektik, Platon'da ontolojik bir işlev üstlenir. Ontolojik olarak imajlardan (*eikasia*) idelere doğru yol alan diyalektikçi ya da filozof, aslında, aynı zamanda, epistemolojik olarak kanılardan (*doksa*) *episteme*ye doğru ilerleyen bir bilme sürecini izler. İmajlar ve idealar, kanılar ve *episteme* arasındaki ilişki diyalektikle sağlanır. Platon, diyalektiğin kendisini de nedenlerin nedenlerinin bilgisi, en üst bilgi olarak bilim olduğunu düşünür (2010, s. 254). Yalnızca diyalektik "varsayımları birer birer atarak, ilkenin ta kendisine yükselir" ve orada kendini sağlama alır (Platon, 2010, s. 256). Böylece diyalektik "bilimlerin doruğu, tacıdır. Onun üstüne koyabileceğimiz başka hiçbir şey yoktur" (Platon, 2010, s. 257). Platon, diyalektiği bir bilim olarak görür ve bilimsel bilgiye ulaşmak için gidilecek yol olarak düşünür. Diyalektik düşünme, bilimsel bilgi için zorunlu olmakla birlikte bilimsel bilgiye ulaşmak istemeyen başka bilme biçimleri için zorunlu değildir. Diyalektik düşünme biçimi kullanımı bakımından olumsuzdur, Kant'ta ki gibi aklın zorunlu, vazgeçilemez ve kaçınılamaz, bir işleyişi değildir. Platon'da diyalektik, bilgiye ulaşmak isteyen kişi için dışsaldır, henüz teknik bir biçim almamış haliyle yol (*hodos*) ve metottur (*methodos*).

Aristoteles, Platon'dan farklı olarak diyalektiğin kendisinin ne olduğunu daha detaylı olarak düşünmüş ve diyalektiği mantıksal bir akıl yürütme formu olarak ele almıştır. Böylece diyalektik, Platon'daki ontolojik işlevini yitirmiş yalnızca mantıksal bir işlev üstlenmiş ve teknik bir anlam kazanmıştır. Diyalektik, Aristoteles düşüncesince farklı şekillerde ifade edilebilir. Bu minvalde bir

yanıyla diyalektik, *Topics (Topikler)* metninde ele alınan biçimiyle doğru bilgiye ulaşmak için kullanılan bir akıl yürütme formudur. Aristoteles, bu metnin ilk paragrafında hedefinin herhangi bir konu hakkındaki saygın görüşlerden yola çıkılarak bir argüman ortaya koyabilmek ve aynı zamanda bu argümana da bir kaşı argüman üretebilecek bir sorgulama hattını, yolunu bulmayı amaçladığını belirtir (1991, 100a20-100a24). Aristoteles, bu sorgulama hattını diyalektik dedüksiyonda bulur ve diyalektiği “tüm soruşturmaların ilkelerine giden yolu içeren bir eleştiri süreci” olarak tarif eder (1991, 101a25-101b4). Diyalektik akıl yürütme formu dayandığı öncüllerin kesinliği açısından bilimsel düşünme biçimiyle karşıt fakat bir yöntem olarak çelişkileri aşması açısından bilimsel bilginin ilkelerini, ilk ilkeleri sağlayan bilimsel bir düşünce formuna dönüşebilir. Bu biçimiyle diyalektik Aristoteles için bir bilim değildir fakat diyalektik, kabul gören saygın görüşlerden (*endoksa*) hareketle eleştirel bir akıl yürütme metodu olarak ilk ilkelere ulaşabilir ve bu ilkeleri bilimsel bilginin temelleriyle ilişkilendirerek bilimsel bir akıl yürütme biçimine dönüşebilir. Kısaca, diyalektik ilk ilkeleri bilimlerle ilişkilendirir (Aristoteles, 1991,101a25-101b5).

Akıl yürütme formu olarak diyalektiğin uygulaması aynı zamanda bir araştırma yöntemidir. Bir araştırma yöntemi olarak diyalektik Aristoteles’in *Metafizik* eserinde somutlanır. Aristoteles, kendinden önceki düşünürlerin argümanlarıyla hesaplaşırken onların düşüncelerinin açmazlarını gösterir ve onları aşmaya çabalar. Aristoteles’te diyalektik, aynı zamanda, *Sophistical Refutation (Sofistik Çürütmeler)* metninde retoriğin bir formu olarak, bir sorgulama sanatı olarak da ifade edilir. Bir sorgulama sanatı olarak diyalektik için Aristoteles’in belirttiği üzere bir konunun kesin bir bilgisine ihtiyaç yoktur, ortak ilkelerden hareket edildiği için her şeyle ilgili olarak diyalektiğin bu formu kullanılabilir, böylece amatörler de profesyoneller gibi pratik tartışmalarda yer alabilirler (1991, 171b3-172b4). Aristoteles’in bir tartışma sanatı olarak gördüğü diyalektiğin bu formu Sokratesçi bir tartışma pratiğine işaret eder. Hiç bir şey bilmediğini öne süren Sokrates, diyalektik akıl yürütme sanatıyla çürütmelerde bulunabilir.

Toparlayacak olursak, Platon düşüncesinde ontolojik bir yapıya sahip olan diyalektik bilimlerle sıkı bir ilişki halindedir ve kendisi de bilimlerin doruk noktasıdır, böylelikle teknik bir anlamı barındırmaz bütünüyle bir araç değildir. Aristoteles ve Platon’un diyalektiği kavrayış biçimi, Aristoteles’in ilk ilkeleri, Platon’un İdeaları keşfetmek istemeleri bakımından benzerdir. Fakat Aristoteles için diyalektik bilimsel bilginin inşasından ilk ilkeleri keşfetme açısından merkezi bir rol oynasa da bu ilk ilkelerle gerçeklik arasındaki ilişki tümevarımla (*indüksiyon*) sağlanır, Platon’daki

gibi diyalektiğin kendisiyle değil. Diyalektik, Aristoteles'teki biçimiyle mantık içerisinde bir çıkarsama tekniği olarak eleştireldir ve bilimsel bilgiyle olumlu olarak ilişkilendirilir. Diyalektik, çelişkileri çelişmezliğe indirgeyerek bilimsel akıl yürütmenin tutarlılığını güvence altına alır. Hem Aristoteles'te hem de Platon'da diyalektik olumlu bir anlam taşır ve bilimle doğrudan doğruya ilişkilidir.

Diyalektiğin Kant düşüncesindeki biçimi ise oldukça farklıdır. Kant'a göre diyalektik aklın zorunlu bir işleyişidir ve diyalektik hareket insan aklını kaçınılmaz ve engellenemez yanılsamalara sürüklemesi bakımından olumsuz bir özellik taşır. Kant düşüncesinde diyalektiğin kendisi eleştirel bir süreç değil bilakis eleştiri, aklın diyalektik hareketiyle açığa çıkan sahte bilimlere yöneliktir. Aristoteles ve Platon doğanın ardındaki yasaların ve ilkelerin kendilerine ulaşabileceğimizi doğayı bilebileceğimizi varsayıyor bu bakımdan realist bir pozisyonda duruyorlardı. Kant ise doğanın kendisini, *kendinde* olarak bilemeyeceğimizi yalnızca bize görünen kısmını, *fenomenleri*, bilebileceğimizi varsayar ve bu bakımdan anti-realist bir pozisyonda durur. Kant'a göre diyalektiğin olumsuz karakteri tam da bilinebilecek ve bilinemeyecek olan arasındaki çizgiyi aşmaya hamle etmesinden, bilinemeyecek alana dair yargıları açığa çıkarmasından kaynaklanır. Bilgiye dair bu iki pozisyon diyalektiğe yönelik yaklaşımı da farklılıkları beraberinde getirmiştir.

Kant, diyalektik üzerine olan düşüncelerini en açık biçimde, *Saf Aklın Eleştirisi* eserinde ortaya koyar. Kant'ın diyalektiği nasıl kavradığına geçmeden önce genel hatlarıyla *Saf Aklın Eleştirisi* eserinde Kant'ın ne yapmaya çalıştığını ele alalım. Çünkü bu çaba diyalektiğin neden olumsuz bir karakter kazandığını açığa çıkarmak açısından oldukça önemlidir.

Kant'ın Eleştiri Projesi

Kant'ın eleştirel projesinin kaynağı olan ve onu asıl olarak saf akıl eleştirisine yönelten temel soru; metafiziğin bir bilim olarak olanaklı olup olamayacağı sorusudur. Burada Kant'ın metafizik olarak işaret ettiği şey felsefenin kendisidir. Kant'ın döneminde felsefe doğa bilimleri ve beşeri bilimleri içine alan geniş bir kullanıma sahipti. Örneğin Isaac Newton'un fizik üzerine olan kitabının adı, *Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri*'dir. Kant metafizik derken tam olarak bugünkü anladığımız anlamda felsefeyi kasteder. Kant'ın temel sorusunu metafizik özelinde sorması aslen felsefenin bazı

alanlarının çoktan bilim statüsüne kavuşmuş olmasından ileri gelir. O zaman Kant'ın sorusu kendi dönemimize tercüme edersek şöyledir; felsefe bir bilim olabilecek midir?

Tarih boyunca insan aklı, metafizik sorularla ilgilenmiş ve bu soruları düşünmekten, onlara yanıt aramaktan vazgeçmemiştir. Kant'a göre bu kaçınılmazdır; çünkü metafizik sorular, insan aklının yapısından kaynaklanır. Bu durum, metafiziği, sonu gelmeyen çatışmaların olup bittiği bir kavga alanına dönüştürür.² Kant için metafiziğin bu durumuna kayıtsız kalmaya çabalamak nafiledir, çünkü metafizik sorulara aklın yapısı ilgisiz kalmaz. Tüm bu kavga alanı içerisinde, Kant'ın amacı metafiziğin güvenilir bir bilim olup olamayacağını ve metafizik soruşturmalardan elde edilenin bir bilgi olup olmadığını ortaya koymaktır.

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* eseri boyunca aklın kendisiyle ve onun saf düşünmesiyle uğraşmıştır. Bu uğraş boyunca yanıtlanmaya çalışılacak soru; aklın deneyden gelen her türlü malzeme ve yardımdan yoksun kaldığında, hangi sınıra kadar ilerleyebileceği sorusudur. Başka bir ifadeyle; metafizik alanındaki kargaşayı durdurma olanağını açığa çıkaracak ve böylece metafiziğin bir bilim olarak olanaklı olup olmadığını ortaya koyacak soru “[A]nlama yetisi ve akıl, deneyimden bağımsız nasıl ve neyi bilebilir” (Kant, 1956, AXVII) şeklinde formüle edilmiştir. Bu noktada Kant için eleştiri; en yalın haliyle, aklın kendi kendisini *kritik* ettiği, kendi gücü doğrultusunda kendi kendisini sınırladığı ve bu sınırlar dâhilinde neyi bilip neyi bilemeyeceğini ortaya koyduğu bir faaliyettir.

Metafiziğin bir bilim olarak olanaklı olup olmadığı sorusu, Kant'ı güvenilir bir bilim olma yoluna giren alanları düşünmeye ve bunun nedenini araştırmaya sevk eder. Mantık, matematik ve fizik güvenilir bir bilim olma yoluna girmiştir. Kant'a göre mantıkta şaşılacak ve takdir edilecek bir yan ise mantık biliminin Aristoteles'ten itibaren ileriye doğru belirgin tek bir adım bile atmamış olmasıdır (1956, BVIII). Kant'a göre bu durum, mantığın bütünlüklü yapısına bakıldığında, onun tamamlanmış bir alan olmasından ileri gelir. Kant mantığın bu başarısının kendi sınırlarını tam olarak belirleyip ortaya koymasından kaynaklandığını düşünür. Aynı durum metafizik için geçerli değildir ve bu durum Kant'a metafizik için henüz güvenilir bir bilim yolu bulunamamasının nedenini sordurur (1956, XV). Kant benzer bir soruyu *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*'da şöyle ifade eder: “Eğer metafizik bir bilimse, nasıl oluyor da diğer

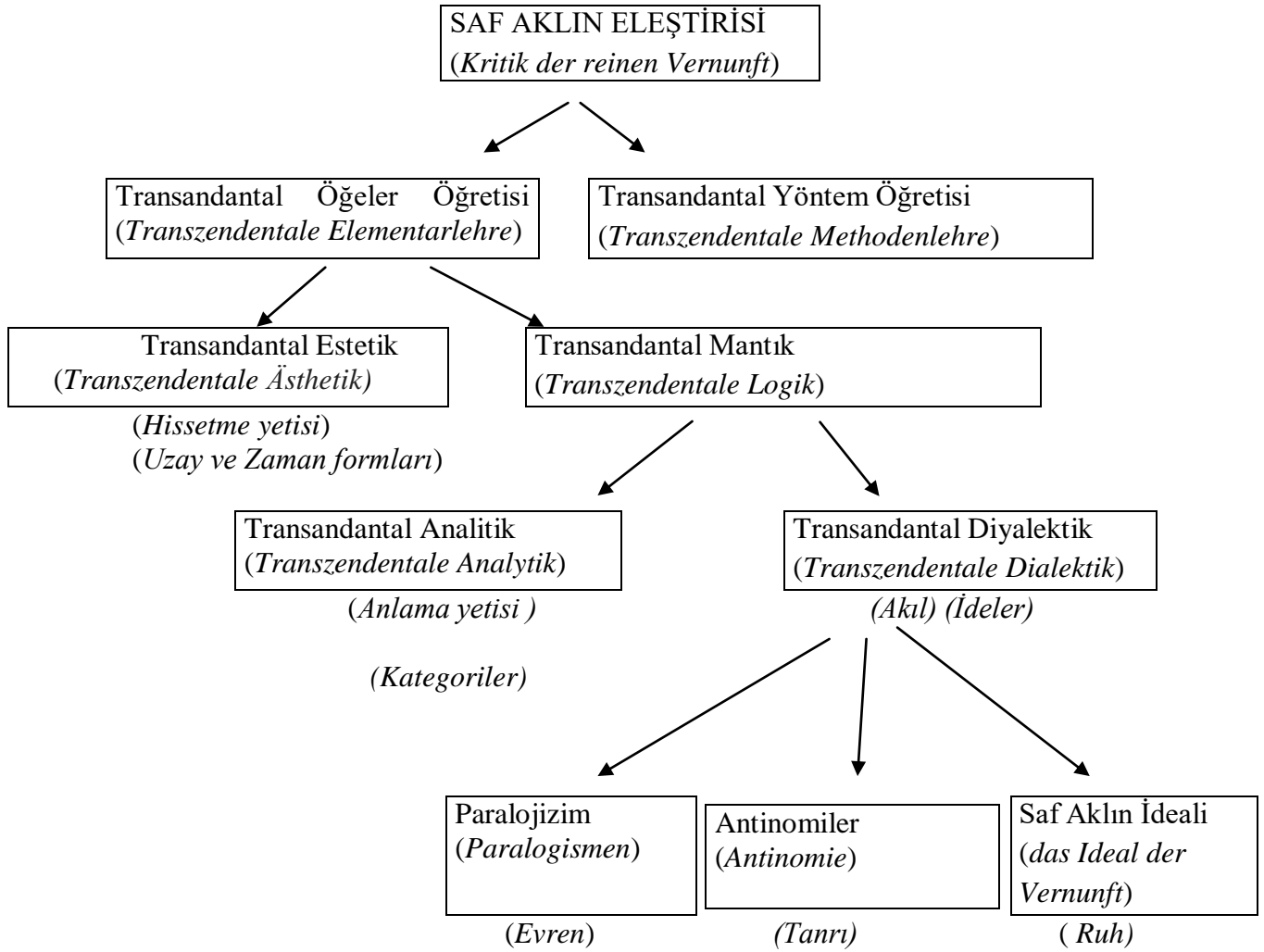
² Kant *Saf Aklın Eleştirisi* eserinin Önsözünde A VIII ve A X aralığında metafizik üzerine tartışmaları muazzam bir biçimde, tek sayfada, siyasal bir analogi kurarak metaforlar yoluyla ortaya koyar. Metafiziğin nasıl bir *Kampflaz*: kavga alanı olduğunu okumak için bkz: (Kant, 1956, A VIII, AX).

bilimler gibi genel ve sürekli bir tasvip kazanmıyor? Yok, değilse, nasıl oluyor da bilim kisvesi altında, durmadan böbürlenerek insanın anlama yetisini hiç sönmeyen ama hiç de gerçekleşmeyen umutlarla oyalıyor?” (1995, s. 3). Bu ve benzeri sorular Kant’ı metafiziğe dair kesin ve güvenilir bir bilim yolu arayışında yöntem değişikliğine sevk eder. Kant’a göre, kendine kadar gelen metafizik çalışmalarında, bilginin nesnesine tabii olduğunu ve bu nesnelere etrafında yapılanması gerektiği varsayıyordu. Fakat bu varsayım bilgiyi genişletme konusunda boşa çıkmıştı. Tam da bu nedenle Kant, bilgimizin nesnelere uyması kabulünün yerine, nesnenin bilgiye uyması varsayımının temele alınabileceğini düşünür.³

Kant, nesnenin bilgiye tabii olduğu varsayımını temele alarak mantık, matematik ve fizik alanlarında yani bilim olma yoluna girmiş alanlarda sentetik a priori olarak adlandırdığı bir yargı türünün hüküm sürdüğünü öne sürer. Peki, bu ne demektir? Kant, yargıları analitik ve sentetik olmak üzere ikiye ayırır. Analitik yargılar açıklayıcı bir yapıdayken, sentetik yargılar bilгимizi genişletici bir yapıdadır. Sentetik yargılar da sentetik a posteriori ve sentetik a priori olarak ikiye ayrılır. Sentetik a posteriori yargıların kökenleri deneyimle kazanılan bilgilere ilişkinde, sentetik a priori yargılar, a priori bilgilerin sentezini içerir. Bu durumda sentetik a priori yargılar, hem bilgiyi genişleten hem de zorunlu ve evrensel olan yargılardır. Örneğin “her olan şeyin bir nedeni vardır” ifadesi sentetik a priori bir yargıdır. “Neden” kavramı, “olan şey”den bütünüyle ayrıdır ve onun dışındadır. Sentetik a priori yargılar bilim olma yoluna girebilmenin koşuludur. Başka bir ifadeyle; hangi alanda sentetik a priori yargılar ortaya konulabiliyorsa, o alan bir bilim olabilir. Eğer ki, metafizikte de sentetik a priori yargılar mümkünse, metafizik de kesin ve güvenilir bir bilim olabilme imkânını taşıyacaktır. Sentetik a priori yargı, Kant’ın eleştirel felsefesinin el feneridir. Kesin ve güvenilir bir bilim yoluna girebilmenin aracıdır. Bu noktada Kant’ın temel sorusu “sentetik a priori yargılar nasıl olanaklıdır?” şeklinde yeniden biçimlenir. Kant’ın bu sorusu bir taraftan bir bilim olarak metafiziğin nasıl olanaklı olabileceğini de ortaya çıkarırken diğer taraftan bilimlerin temellerini atar. Yani sentetik a priori yargılara sahip olmayan alanlar bilim değildir. Bu noktada Kant’ın eleştirel projesi metafiziğin bir bilim olup olmadığı sorunsalı üzerine eğilse de *Saf Aklın Eleştirisi* eserinin çok büyük bir bölümü

³Kant tam da bu noktada Kopernik Devrimi ile ilgili bir analogi kurar. Kopernik spekülâtif bir akıl yürütmeye, Yer merkezli evren modeli yerine Güneş merkezli evren modelini öne sürer. Fakat Kopernik’in bu hamlesi bir varsayımdır ve uzun vadede bu varsayım kanıtlanmış ve kabul görmüştür. Kant’ta Kopernik’in hamlesine benzer şekilde, bilginin nesneye tabii olduğu epistemolojik model yerine, nesnenin bilgiye tabii olduğu epistemolojik modelini varsayacaktır (Kant, 1956, A256 – A 259).

sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğu sorusunun soruşturulması üzerinedir. *Saf Aklın Eleştirisi* eserinin yapısı, bu eserde ortaya konulan düşünceleri ele almak için yardımcı olacaktır. Bu noktada *Saf Aklın Eleştirisi* eserinin kendi konumuz bağlamında basit bir şeması aşağıdaki gibidir.

Saf Aklın Eleştirisi eserinin dörtte üçlük bölümünü “Transandantal Öğeler Öğretisi” oluşturur. Kant, bu bölüm içerisinde hissetme (*Sinnlichkeit*) yetisinin kurallarının bilimi estetik, anlama (*Verstand*) yetisinin kurallarının bilimi mantık olduğu için estetiği ve mantığı, birbirinden ayırır. Bu bölümün de dörtte üçlük kısmını “Transandantal Mantık” kapsar.

Kant kendine kadar gelen mantık çalışmalarını “Genel Mantık” olarak adlandırmış ve bu mantığın kendisinin peşine düştüğü sentetik a priori yargıları elde etmek için yetersiz olduğu kanısına

varmıştır. Çünkü “Genel Mantık” bilginin tüm içeriğini, nesne ile ilgili tüm bağlantısını soyutlar ve yalnızca bilgilerin birbirleriyle ilişkilerindeki mantıksal biçimi, genel olarak da düşünmenin biçimini irdeler (Kant, 1956, B80). Oysaki sentetik a priori yargılarda içerik tam olarak soyutlanamaz, hissetme yetisinin a priori formları olan uzay ve zaman yargıda tutulmuş olarak kalır. Bu durum yalnızca anlama yetisinin teorik uygulamalarıyla, sentetik a priori yargılar üretmenin kurallarıyla ve evrensel ve zorunlu yargılarla ilgilenen özel bir mantığı gerekli kılar. ‘Transandantal Mantık’ diye adlandırılan bu özel mantık, yalnızca anlama yetisinin ve aklın yasalarıyla, a priori nesnelere (*Gegenständ*) ilişkili olduğu ölçüde ilgilenecektir (Kant, 1956, B82). Herbert James Paton, transandantal mantığın genel mantıktan farkının esasen iki noktada açığa çıktığını belirtir: Düşüncenin içeriğinden ya da konusundan bütünüyle soyutlamamasında ve a priori bilinen, evrensel ve zorunlu olanın konu edinmesinde (Paton, 1936, s. 222).

Kant “Transandantal Mantık” bölümünü transandantal analitik ve diyalektik olmak üzere iki kısma ayırır. “Transandantal analitik” kısmı genel hatlarıyla zihnin yapısının ortaya serildiği ve böylelikle sentetik a priori yargıların nasıl mümkün olduğunun ortaya koyulduğu yerdir. En genel biçimiyle, sentetik a priori yargının olanağı için, hissetme yetisinin a priori formları olan uzay ve zamanla alınan görü (*Anschauung*) ile anlama yetisinin kategorilerinin hayal gücü yetisi (*Einbildungskraft*) tarafından sentezlenmesi gerekir. Çünkü bilgi, hissetme yetisi aracılığıyla alınan görülerin ve anlama yetisi (*Verstand*) kategorileriyle olan sentezidir. En basit ifadeyle sentetik a priori yargı, görünün kategoriler ile sentezlenmesinin sonucudur.

Kantçı Diyalektik: Yanılsamanın Mantığı

“Transandantal Mantık” kısmının ikinci ayrımı ise “Transandantal Diyalektik” kısmıdır ve bu çalışmamızın asıl ilgisi bu bölüm üzerine olacaktır. Diyalektik; transandantal analitiğin, anlama yetisinin empirik kullanımında bir kanon olarak ele alınması gerektiği yerde, bir *organon* gibi işlev gördüğünde, yani saf anlama yetisiyle nesnelere (*Gegenstand*) üzerinde sentetik yargılar vermeye giriştiğinde ortaya çıkar ve bu durumda saf anlama yetisi diyalektik olur (Kant, 1956, B88). “Transandantal Diyalektik” kısmında bu noktada anlama yetisinin hatalı kullanımından kaynaklı ortaya çıkan diyalektik yanılsamanın eleştirisi verilecektir.

Kant, diyalektiği yanılsamanın mantığı olarak da adlandırır. Norman Kempt Smith, *Saf Aklın Eleştirisi* eserinde üç tür yanılsama olduğunu belirtir. Bunlar mantıksal yanılsamalar (*logische Schein*), empirik yanılsamalar (*empirischen Schein*) ve transandantal yanılsamalardır (*transzendentalen Schein*). Mantıksal yanılsamalar, mantık kuralları açısından dikkat eksikliğinden ya da bilgisizlikten kaynaklanır. Fakat yeterli bilgiye ve dikkate sahip olduğu an mantıksal yanılsamalar giderilebilir. Öte yandan empirik ve transandantal yanılsamalar engellenemez ve kaçınılamaz olmaları açısından bir benzerlik gösterebilir de empirik yanılsamalar algımızın yapısıyla ilgiliyken, transandantal yanılsamalar saf aklın ideleriyle ilgilidir (Smith, 2003, s. 429). Empirik yanılsama, anlama yetisi kurallarının empirik kullanımıyla olagelir ve yargı yetisinin (*Urteilkraft*) hayalin (*Einbildung*) etkisiyle baştan çıkarılması sonucu açığa çıkar. Kristina Engelhard, Smith'in aksine Kant'ta mantıksal, empirik ve transandantal yanılsamalara ek olarak diyalektik yanılsamayı da (*dialektische Schein*) dâhil ederek dört farklı yanılsama türü olduğunu belirtir. Engelhard'ın işaret ettiği üzere Kant, transandantal yanılsamayı diyalektik yanılsamadan açık bir biçimde ayırmamış, diyalektik yanılsamayı yanlış yargıdan kaynaklanan olumsuz bir yan anlamla ilişkilendirmiştir (2005, s. 129). Kant, tüm bu yanılsama türleri içerisinde yalnızca transandantal yanılsamayla ilgilendiğini belirtir. Transandantal yanılsama, eleştirinin tüm uyarılarına rağmen, insan aklını kategorilerin empirik kullanımlarının ötesine çeker ve insanı yanılsamaya (*Blendwerk*) sürükler. Kategorilerin bu aşkın (*transandant*) kullanımı, eleştiri tarafından yeterince denetlenmeyen ve saf anlama yetisi içinde kendi oyununun oynanmasına izin verilen yargı yetisinin yanılgısıdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur; bu yanılsama ne kategorilerin transandantal kullanımında ne de duyularda ve nesnede ortaya çıkar, yanılsama eleştiri tarafından yeterince denetlenmeyen ve saf anlama yetisi içerisinde hareket edeceği alanın sınırlarını aşan yargı yetisinde açığa çıkar. Belirtmek gerekir ki, transandantal yanılsama kaçınılamaz ve zorunlu olduğu için eleştiri tarafından ortaya çıkarıldıktan ve onun hiçliği gösterildikten sonra bile devam eder.

“Transandantal Diyalektik”in araştırma alanı “Transandantal Analitik”te olduğu gibi anlama yetisi değil akıldır (*Vernunft*). Çünkü akıl, anlama yetisi gibi nesnelere üzerinde sentetik yargılarda bulunmaya çalıştığı zaman kaçınılmaz bir yanılsamanın içine düşer. Aklın diyalektik işleyişinden kaynaklı bu kaçınılmaz ve engellenemez yanılsamanın sebebi, aklın idelerine yönelik hatalı çıkarımlardır ve yanılsama aklın incelenmesiyle fark edilebilir. Saf akıl kavramları olan transandantal ideler, aklın kendisinin ediminde veya hareketinde bulunmaktadır. Aklın transandantal ideleri yine aklın kendisinin bir edimi sonucu oluşmuştur (Kant, 1995, s. 83).

Kant, transandantal yanılsamanın kaynağını aklın çıkarımlarının üç işlevinde bulmuştur. Kant, anlama yetisinde, üç türlü akıl çıkarımının (*Schluss*) olduğunu söyler ve bunları kesin (*kategorisch*), koşullu (*hypothetisch*) ve ayrık (*disjunktive*) olarak adlandırır (1956, B95). Akıl çıkarımları bunlarla ilişkilenen kavramlarla birlikte diyalektik yanılsamanın oluşmasına neden olur.

Genel Çıkarım Biçimleri

Kesin (<i>kategorisch</i>)	Koşullu (<i>hypothetisch</i>)	Ayrık (<i>disjunktive</i>)
------------------------------	---------------------------------	------------------------------

Nesne

Ruh (Mutlak birlik, düşünen Özne)	Evren (tezahürlerin koşullarının birliği)	Tanrı (Kendinde şeyin koşullarının birliği)
---	---	---

Diyalektik çıkarım

Paralojizm	Antinomi	Saf Aklın İdeali
------------	----------	------------------

Disiplin

Psikoloji	Kozmoloji	Teoloji
-----------	-----------	---------

Akıl, Ruh idesi hakkında kesin bir çıkarımda bulunursa diyalektik olur, fenomenal alanın sınırlarını aşar ve paralojizmlere düşer. Akıl, Evren idesi hakkında koşullu bir çıkarımda bulunursa yine diyalektik olarak hareket eder, numenal alana sızar ve antinomilere neden olur. Akıl, Tanrı idesi üzerinde ayrık bir çıkarımda bulunduğu anda, diyalektik çalışır ve saf aklın idealine sebebiyet verir. Kant'ın ifadesiyle:

Akıl çıkarımlarının biçimlerindeki fark, bu çıkarımları kesin, koşullu ve ayrık olarak bölümlenmeyi gerektirir. Böylece, bunlara dayanan akıl kavramları ilkin tam özne idesini (tözsel olanı), ikinci olarak koşulların tam dizisi idesini, üçüncü olarak da bütün kavramların olanaklı olanın eksiksiz tümünün idesinde belirlenmesini içerir. İlk ide psikolojik, ikincisi kozmolojik, üçüncüsü teolojiktir; üçü de, her biri kendi tarzında olmakla birlikte, diyalektiğin ortaya çıkmasına neden olduklarından, saf aklın bütün

diyalektiğinin —:paralojizmlere [paralogism], antinomiye ve sonunda saf aklın idealine—bölümlenmesi
buna dayanır. (1995, s. 83)⁴

Gerek paralojizmler gerek antinomiler ve gerekse saf aklın ideali transandantal birer yanılsamadır. Bu yanılsamadan kaçınamayız onu engelleyemeyiz. Kant'ın eleştirisi tam da bu noktada transandantal yanılsamayı fark etmemizi sağlar ve bu yanılsamaya düşmememiz için bariyer görevi görür, sınırı açık eder. Saf aklın asıl eleştirisinin verildiği yer “Transandantal Diyalektik” kısmıdır. Ruh, Tanrı ve Evren, metafizik alanın temel düşünme konularıdır ve bu üç kavrama ilişkin Kant kendisine kadar gelen düşünceleri sınıflandırmış ve bu düşüncelerin temel argümanlarını eleştirmiştir. Bu aşamada kısaca Kant'ın eleştirilerine değinelim.

Saf Aklın Asıl Eleştirisi

Mantıksal paralojizmler; içerik her ne olursa olsun bir çıkarımın biçim açısından yanlışlığından oluşurlar. Kant düşüncesinde paralojizmlerin transandantal bir zemini vardır ve bu zemin insan aklının doğasında bulunur. Kant “Saf Aklın Paralojizmleri” kısmında, rasyonel psikolojinin Ruha dair sonuçlara ulaşmak için kullandığı çıkarımların yanlışlığını ve Ruh İdesinin, başka bir ifadeyle, psikolojik idenin kendini nasıl paralojizm olarak ortaya koyduğunu göstermeyi amaçlar. Rasyonel psikolojinin bünyesinde dört tane paralojiyi barındırdığını belirtir. Rasyonel psikolojinin Ruha ilişkin paralojileri şunlardır; Ruhun bir töz (*substanz*) olduğuna, Ruhun niteliğinin yalın (*einfach*) olduğuna, Ruhun uzaydaki nesnelere ile ilişki içinde olduğuna ve son paralojide Ruhun farklı zamanlarda sayısal olarak özdeş (*identisch*) olduğuna, yani çokluk değil birlik olduğuna yöneliktir.

Kant, dış duyuvarın nesnesini beden veya cisim olarak adlandırılırken; düşünen Ben (*Ich*), iç duyuvarın nesnesidir ve Ruh olarak adlandırılır (1956, A343-B401). Fakat düşünen Ben hakkında söylenebilecek tek şey, onun tüm kavramlara eşlik eden bir bilinç olduğu ve Transandantal Özne=X'ten başka hiçbir şey tasarımılayamadığıdır. Bu, yalnızca yüklemeleri olan düşünceler yoluyla bilinir ve bunlardan ayrı olarak onun en küçük kavramını bile taşıyamaz. Düşünen Ben'in tasarımıladığı “Transandantal Özne=X”in bir biçimi ya da bir formu yoktur, o, bilinmeyen bir X'tir. Ben kendi kendini temsil edemez çünkü görüde verili değildir. Kant'ın deyişiyle; “[A]nlama yetimiz -ne kadar derin kavrayışı olsa, hatta bütün doğa ona açılabilirse- tözsel olanın kendisini düşünemez,

⁴ *Saf Aklın Eleştirisi*'nde ilgili yer için bkz: (Kant, 1956, A 340-B398).

çünkü anlama yetimiz, doğal yapısı gereği her şeyi çıkarımsal olarak, yani kavramlarla, dolayısıyla da sadece yüklemelerle düşünür, bunların mutlak öznesinin ise hep eksik kalması gerekir” (1995, s. 87). Oysaki rasyonel psikolojinin çıkarımları tam da bu bilinemez olmasından kaynaklı eksik kalması gereken ve temsil edilemeyen üzerinedir.

Ruh duyulara, temsiller veya tasarımlar olarak verilemediği için akıl, numenal alana sıçrayarak yargılarda bulunur ve transandantal bir yanılısma içine düşer. Fakat Ruh hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmak mümkün olmasa da akıl doğal yapısından ve düşünmenin diyalektik hareketinden kaynaklı paralojizmlere düşmekten kaçınmaz. Kant, felsefe tarihi içerisindeki Ruh’a ilişkin öne sürülen tüm temel önermeleri dört paraloji altında ortaya sererek bunların eleştirisini vermiş ve Ruh’a dair bilgi sahibi olamayacağımızı ortaya koymuştur.

Evren idesi, başka bir deyişle, kozmolojik ide koşulsuz olanla bağlantılılığını öylesine genişletmiştir ki, bu ideye denk gelebilecek bir deneyimi aşmıştır. Yani akıl, anlama yetisinin ilkelerini deneyim nesnelere uygulamakla kalmayıp bu ilkeleri deneyimin sınırlarının ötesine doğru genişletmeye çalışmıştır. Aklın bu davranışı antinomilere, başka bir deyişle çelişkilere sebebiyet vermiştir. Kant, antinomilerin önemini şu sözlerle vurgular: “...öyle ki, saf aklın diyalektiğinde ortaya çıkan saf aklın antinomisi, gerçekten de insan aklının şimdiye dek girdiği en yararlı yanlış yoldur çünkü bu yanlış yol bizi bu dolambaçtan çıkaracak anahtar aramaya zorlar”(1999, s. 192). Kant’a göre aklın her koşullu olanda koşulsuz olanı varsayma ilkesi, görünüşlere uygulanarak bir çelişkiye düşmesiyle kendisini ele vermeseydi, içine düşülen yanılısmanın farkına varılamazdı. Kant düşüncesindeki diyalektiğin alamet-i farikası olarak değerlendirilebilecek dört antinomi şöyledir:

1. Antinomi

Tez: Dünyanın zaman ve uzam bakımından bir başlangıcı (sınırı) vardır.

Antitez: Dünyanın uzam ve zaman bakımından sonsuzdur.

2. Antinomi

Tez: Dünyada her şey yalın olandan oluşur.

Antitez: Yalın olan hiçbir şey yoktur, her şey karmaşıktır.

3. Antinomi

Tez: Dünyada özgürlükten gelen nedenler vardır.
Antitez: Özgürlük yoktur her şey doğadır.

4. Antinomi

Tez: Dünyanın nedenler dizisinde zorunlu bir varlık vardır.
Antitez: Zorunlu olan hiçbir şey yoktur, bu dizide her şey rastlantısaldır
(1995,s.192).

Kant, ortaya koyduğu dört antinominin hem tezinin hem de antitezinin eşit ölçüde kanıtlanabilir olduğunu göstererek Evren idesine dair kendine kadar gelen tezlerin ve antitezlerin çelişmesini ortaya koyar. Antinomilerin Kant'ın eleştirel projesi bağlamında ayrıcalıklı bir yeri vardır. Kant, Christian Garve'ye 21 Eylül 1798 tarihli mektubunda, kendisinin çıkış noktasının Tanrı'nın varlığı ya da ölümsüzlük⁵ değil, bilakis antinomiler olduğunu söyler. Kant, kendisini dogmatik uykusundan uyandıranın ilkin aklın dört antinomisi olduğunu ve aklın sahte çelişkilerinin (*Widerspruch*) skandalını yine akıl sayesinde ortadan kaldırmak için saf aklın eleştirisini vermeye kalkıştığını ifade eder (2014, s. 779, 780).

Kant, "Transandantal Diyalektik" in "Saf Aklın İdeali" başlığı altındaki kısımda, metafiziğin sahte bir bilimi olarak ortaya çıkan rasyonel teolojinin eleştirisini sunar. Teolojik ide ya da Tanrı idesi, aklın hiçbir koşula bağlı olmayana ve tüm olgusallığı kapsayana yönelmesiyle açığa çıkar. Kant'ın amacı Tanrı'nın varlığına dair kanıtlamalardaki hataları göstermek ve bunu kendisine kadar gelen üç türlü Tanrı kanıtlamasını -ontolojik, kozmolojik, teolojik-fizik- ele alarak gerçekleştirmektir.

Kant, bu bölümde Tanrı kanıtlamalarındaki hataları gösterdikten sonra, saf teorik akıl ile (tıpkı Ruh ve Evren İdelerinde olduğu gibi) Tanrı idesi hakkında da bir bilgiye sahip olunamayacağını ortaya koyar. Hem paralojizmlerde ve antinomilerde hem de saf aklın idealinde Kant, kendisine kadar gelen kanıtlamaların eleştirisini vermiştir. Tanrı, Ruh ve Evren ideleri bir görüye sahip olmadıkları için bunlar hakkında sentetik a priori yargılara ulaşılamayacaktır. Bu doğrultuda psikoloji, kozmoloji ve teolojinin kesin bilimler olma yoluna giremeyecek olmaları gösterilmiş ve bu alanlar sahte bilimler olarak ilan edilmişlerdir. Saf aklın tüm diyalektik girişimleri, insan aklını olanaklı deneyim alanının ötesine yani numenal alana sürükler ve aynı zamanda insan aklının bu sınırların ötesine geçme gibi

⁵ Ruh idesi *Pratik Aklın Eleştirisi* eserinde "ölümsüzlük" olarak ele alınır. Okuyucu alıntı bağlamında ölümsüzlüğü Ruh idesi olarak anlayabilir.

doğal bir eğiliminin olduğunu ortaya çıkarır. Yine de şunu belirtmeliyiz ki, Kant için aklın diyalektik işleyişi zorunludur. Nasıl ki hava kirli diye nefes alıp vermeyi bırakamıyorsak transandantal yanılısamaya düşeceğiz diye de aklın diyalektik hareketini önleyemeyiz. Yalnızca eleştiri aracılığıyla içine düştüğümüz yanılısamayı fark eder ve ortaya çıkanın bir bilgi olmadığına kani oluruz.

Anlama yetisi kategorileri insan aklını gerçekliğe ve nesne ile kavramın bağdaşmasına götürürken, aklın transandantal idelerine yönelik akıl çıkarımları ise kaçınılmaz ve etkisine karşı konulamaz bir yanılısamaya götürmüştür. Anlama yetisi, nesnedeki çokluğu kavramlar yoluyla birleştirirken; akıl, kavramlar çokluğunu ideler yoluyla birleştirir. Akıl, anlama yetisinde olduğu gibi kavramlar yaratmaz sadece kavramları düzenler. Bu suretle aklın transandantal ideleri saf teorik akıl içerisinde düzenleyici (*Regulativ*) bir işleve sahiptir. Eğer ki bu ideler kurucu olarak işlev görürse, belli kavramların nesnelere verdikleri düşünülürse; bunlar boş ve aldatıcı nesnelere olurlar ve aklın transandantal ideleri üzerine verilen yargılar da diyalektik olur. Israrla belirtmek gerekir ki aklın ideleri hiçbir zaman kendiliğinden diyalektik olmazlar. Onların karşımıza aldatıcı bir görünüş içinde çıkmaları yanlış kullanımlarının sonucudur. Tanrı, Evren ve Ruh üzerine düşünebilsek de bunlara yönelik bilgiye sahip olmayız.

Sonuç

Platon'da ontolojik bir karakter taşıyan diyalektik Aristoteles düşüncesinde bütünüyle mantıksal bir yapı içerisindeydi. Kant düşüncesindeyse diyalektik, Platon ve Aristoteles'te olduğu gibi aklın olumsal olarak kullandığı bir yöntem değildir. Bu minvalde Kant'ın diyalektik düşünce tarihine en büyük katkısı, diyalektiği bir düşünme sanatı ve akıl yürütme formu olarak kullanımı bakımından olumsal bir biçimde ele alan düşünceye karşı, diyalektiğin aklın zorunlu bir işlevi olduğunu ortaya koymasıdır. Kant'ın aklın zorunlu bir işleyişi olarak ortaya koyduğu diyalektiğin aklın kendi sınırlarını aşma eğilimi gösterdiğini kavramak aynı zamanda Kantçı eleştirel düşüncenin önemini de anlamış olmaktır. Eleştirinin olmadığı yerde, aklın diyalektik işleyişiyle ortaya çıkan yanılısama bir hakikatmiş gibi görünür. Her ne kadar bu yanılısamayı engelleyemsek de eleştiri aracılığıyla bunun bir yanılısama olduğunu fark edebiliriz. Bu noktada eleştiri, transandantal yanılısamaya karşı bir kalkandır. Kant'ın ortaya koyduğu diyalektik kavrayış, kendinden sonraki düşüncede eleştirilse, değiştirilse ve dönüştürülse de modern anlam da diyalektiğin kuruluşuna öncülük etmiştir.

KAYNAKÇA

Aristoteles, (1991) *The Complete Works of Aristotle*, Ed. Jonathan Barnes, Princeton: Princeton University Press.

Engelhard, K. (2005) *Das Einfache und die Materie: Untersuchungen zu Kants Antinomie der Teilung*, Berlin: Walter de Gruyter.

Hegel, G.W.F. (2014) *Mantık Bilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.

Kant, I. (1956) *Kritik der reinen Vernunft*, Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Kant, I. (1995) *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe Prolegomena*, çev. Ioanna Kuçuradi, Yusuf Örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu..

Kant, I. (1999) *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İonna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kant, I. (2014) *Briefwechsel*, Ed. Rudolf Malter, Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Paton, H. J. (1936) *Kant's Metaphysic Of Experience*, London: Unwin Brothers Ltd.

Platon, (2010) *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Platon, (2015) *Kratylos*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları.

Peters, F. E. (2004) *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Smith, N. K. (2003) *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason*, İngiltere: Palgrave Macmillan.

Smith, R. (1999) "Logic", *The Cambridge Companion to Aristotle* içinde Ed. Jonathan Barnes, USA: Cambridge University Press.